

Československý Hydroprojekt v Africe¹

JAKUB MAZANEC

Poválečné Československo bylo aktivním hráčem v zemích tzv. třetího světa. V prostoru Afriky mohlo navazovat na diplomatické mise a zastoupení, které zde existovaly již za první republiky, a využívat v minulosti fungující kontakty. Bonusem jistě byla i skutečnost, že československý průmysl měl ve světě velmi dobré jméno. Dekolonizace Afriky v 50. a 60. letech a hospodářská i politická situace nově vzniklých států otevřely dveře zahraničním aktérům – mezi jinými i Československu. Jedním z významných ohnisek zájmu Prahy na africkém kontinentu se počátkem 60. let stala Ghana. Tato studie zprostředkuje vhled do československo-ghanských vztahů od vzniku samostatné Ghany do 90. let, s těžištěm v éře vlády prezidenta Kwame Nkrumaha v letech 1960–1966, která byla na vzájemné kontakty nejbohatší. Zvláštní zřetel je brán na vysílání a působení československých expertů z různých oborů. V další části se zaměřuje na aktivity československých odborníků z národního podniku Hydroprojekt podílejících se v rámci rozvojové spolupráce na budování ghanského vodohospodářství.

Velká vodní díla se za studené války stala ikonickými projekty, které hrály zásadní roli ve strategiích ekonomického rozvoje států nejen třetího světa. V dobovém diskurzu představovaly klíčovou technologickou inovaci přinášející „modernizaci“ společnosti a změny životního prostředí. Při nedostatku domácích expertů, financí i technologií ve státech třetího světa závisel rozvoj vodních zdrojů a hydroenergetiky do značné míry na investicích a znalostech importovaných ze zemí globálního severu – ať již šlo o západní státy v čele s USA nebo státy patřící do „socialistického tábora“ vedeného Sovětským svazem. Sovětská před-

stava modernizace postavené na široké a těžké industrializaci se opírala o rozvoj vodních zdrojů – hlavně kvůli hydroenergetice – jako jednoho z pilířů socialismu, potažmo úspěchu. Spojené státy zase využívaly zkušenosti s konceptem velkoplošného víceúčelového rozvoje říčního povodí, které získaly ve 30. letech především díky projektu Tennessee Valley Authority (TVA). Projekt realizovaný v rámci Rooseveltova programu New Deal, který měl napomoci rozvoji jedné z nejchudších částí USA, se po válce kvůli svému demokratickému étosu, podpoře amerických firem a souladu s koncepcí zadržování komunismu stal významnou „exportní komodi-

tu“ zahraniční politiky USA. Podle vzoru TVA vznikla celá řada regionálních rozvojových korporací téměř ve všech oblastech třetího světa.² Příklad aktivity československého Hydroprojektu ukazuje, že účast na rozvoji vodních zdrojů ve státech třetího světa nebyla výsadou „industriálních obrů“, za jaké lze považovat Spojené státy či Sovětský svaz, ale týkala se také menších „hráčů“.

Vztahy Československa a Ghany v 60. letech

Ghana se jako jedna z prvních dekolonizovaných afrických zemí dostala do hledáčku zájmu československé

1 Studie vznikla s finanční podporou grantu poskytnutého GA UK č. 106120, s názvem *Studenoválečná technopolitika ve třetím světě – příklad vodního hospodářství v Ghaně*, řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

2 EKBLADH, David: “Mr. TVA”, grass-roots development, David Lilienthal, and the rise and fall of the Tennessee Valley Authority as a symbol for U.S. overseas development, 1933–1973. *Diplomatic History*, 2002, Vol. 26, No. 3, s. 335–374; ESCOBAR, Arturo: *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*. Princeton University Press, Princeton 1995, s. 38.

zahraniční politiky již na jaře 1957, kdy nad Akkrou zavlála červeno-žluto-zelená vlajka s hvězdou. Zpráva o oficiálním navázání diplomatických vztahů se pak v říjnu 1959 objevila v ghanském i československém tisku a o několik měsíců později zahájilo činnost vyslanectví v Akkře pod vedením Josefa Antoše (1924–2005).³ Motivací Prahy pro ghanské angažmá byla, podobně jako u jiných zemí tzv. třetího světa, především propaganda socialismu, zisk deviz a surovin (kakaových bobů aj.). Ideologii strany prvního prezidenta Ghany dr. Kwame Nkrumaha (1909–1972) popisovalo československé ministerstvo zahraničí jako „pestrou směsici marxistické terminologie a afrického nacionalismu“. Tehdejší ghanský ministr obrany Kofi Baako (1926–1984) ji charakterizoval jako „neateistickou socialistickou filozofii“. Ideologický koktejl „nkrumahismus“ byl namíchan z ideje společnosti socialistického typu, konceptu pětiletok a silně antikolonialistických postojů. Vyznával kapitalistické svobody, kmenovou toleranci, víru v Boha, světový mír a uskutečňování společenských změn nenásilnou cestou. „Nkrumahismus“ zpočátku vypadal pro soudruhy nadějně, marxismu v praxi se však bál.⁴

K důležitému posunu ve vztazích Československa a Ghany došlo, když se v září 1960 během XV. zasedání Valného shromáždění OSN v New Yorku prezident Antonín Novotný (1904–1975) setkal se svým ghanským protějškem Nkrumahem. Předmětem hovoru se stala možná budoucí kooperace, a to zejména v oblasti hospodářství a industrializace Ghany.⁵ Ještě téhož roku navštívila Prahu třináctičlenná delegace ghanského parlamentu, českoslovenští předsta-

Ghanská vlajka

Foto: OER Africa, CC BY 3.0

Kwame Nkrumah na sovětské poštovní známce

Foto: volné dílo

vitelé vyjeli recipročně do Akkry, kde v listopadu 1960 uzavřeli dohody o obchodu, vědecké, technické a kulturní spolupráci. Obchodní dohoda zajistila obchodní styk na bázi volných měn

a otevřela dveře aktivitě československých podniků zahraničního obchodu (PZO), např. Strojexportu, Kova, Technoexportu aj. Československo mělo z Ghany importovat především kakaové boby, klíčovou surovinu pro domácí čokoládovny, olejnatá semena, železnou rudu a diamanty. Export zahrnoval hlavně strojírenské výrobky a spotřební zboží. Vědecko-technická a kulturní dohoda připravila půdu pro vysílání expertů z oblasti školství, zdravotnictví, průmyslu nebo kultury, které se začalo obratem uskutečňovat, a také pro přípravu konkrétních investičních projektů.⁶

V únoru 1961 dorazila do Prahy tříčlenná delegace pod vedením policejního náčelníka Ghanské republiky Erasma R. T. Madjiteye (1920–1996), který československým představitelům předložil poptávku na „speciální materiál“ (běžné označení zbraní a municie). Konkrétně šlo o dodávku tří tisíc pistolí, pěti set samopalů i s municí a příslušenstvím a pěti tisíc ručních granátů pro potřeby ghanských policejních sil. Československá vláda dodávku v celkové hodnotě 44 500 liber šterlinků zaplacených v hotovosti po konzultaci s Moskvou odsouhlasila a s pomocí Sovětů dopravila do Ghany.⁷ V květnu se pak oba státy dohodly na poskytnutí úvěru ve výši pěti milionů liber šterlinků na dodávky investičních celků a průmyslového zařízení. O dva měsíce později již Československo hostilo přímo prezidenta Nkrumaha. Během rozhovorů na prezidentské úrovni požádal Nkrumah o zvýšení úvěru na podporu industrializace Ghany o dalších 20 milionů liber šterlinků, politbyro ÚV KSČ nicméně schválilo částku 10 milionů.⁸ Další výsledek,

3 *Národní archiv* (dále jen NA), Archiv ÚV KSČ, f. Antonín Novotný, k. 99, Ghana, Jednání o navázání diplomatických styků mezi Československem a Ghanou, 19. 9. 1959, s. 17.

4 Tamtéž, Návštěva prezidenta republiky Ghana dr. Kwame Nkrumaha v ČSSR, srpen 1961 (blíže nedatováno), s. 25.

5 Tamtéž, Pomoc ČSSR při industrializaci Ghany, 30. 10. 1960, s. 19.

6 Tamtéž, Jednání vládních delegací ČSSR a Ghany, 31. 12. 1960, s. 21.

7 Tamtéž, Dodávky speciálního materiálu do Ghany, 17. 4. 1961, s. 24.

8 Tamtéž, Podkladové materiály pro jednání s prezidentem Ghany Nkrumahem, srpen 1961 (blíže nedatováno), s. 25–26.

V Rousínově vyráběly Státní výroby autodílů upravené autobusy, které sloužily jako zubní ambulance, transfuzní stanice, nebo záchraná vozidla pro hromadnou přepravu raněných. Vyvážely se také do Ghany.

Foto: ČTK / František Nesvadba

má mnohé problémy shodné s Ghanou, a proto spoléhá na její pomoc. Podobná argumentace se objevovala rovněž u jiných vůdců zemí třetího světa, například u Fidela Castra. Preferování spolupráce s menšími socialistickými zeměmi mělo svou logiku. U těchto zemí, typicky Československa či NDR, totiž vůdci většinou neriskovali střet s imperiálními manýry v takovém rozsahu jako při jednání v Moskvě.¹⁰ Praha ghanské žádosti vyhověla a neprodleně vyslala dva příslušníky Státní bezpečnosti.¹¹ V listopadu potom Ghana požádala ještě o pyrotechnickou expertizu výbušnin nalezených při dalším pokusu o pumový útok v Akkře. Expertizu provedl Kriminologický ústav Hlavní správy Veřejné bezpečnosti, který některé výbušniny paradoxně vyhodnotil jako součásti série dříve dodané Československem guinejské armádě. Ghanské úřady odbržely navzdory určité překérnosti situace kompletní a nezkreslené expertní informace. Smyslem tohoto kroku byla demonstrace otevřenosti a *paralýza šeptandý Západu v Ghaně, že v pozadí násilných akcí je socialistický tábor.*¹²

Na základě výše uvedených dohod, především těch sjednaných díky Nkrumahově návštěvě Prahy, uzavřely československé podniky zahraničního obchodu v Ghaně celou řadu kontraktů. Jednalo se většinou o dodávky technického vybavení pro nejrůznější závody, například o zaří-

který jednání přineslo, měl podobu podpisu dohody o leteckém spojení Prahy a Akkry. Na podzim 1961 pak Ghanská republika otevřela v Praze svůj zastupitelský úřad a stala se tak po Guineji druhou zemí tropické Afriky mající na břehu Vltavy stálou diplomatickou misi. V koncepci československé zahraniční politiky vůči africkým zemím schválené téhož roku již byla Ghana charakterizována jako „země přednostního zájmu“. Základním politickým cílem československé zahraniční politiky vůči Ghaně mělo být napomoci likvidaci zbytků

koloniálního systému, a to především podporou úsilí ghanské vlády dosáhnout hospodářské nezávislosti země zejména na Velké Británii. Dále šlo o správné politické nasměrování země – k socialismu.⁹

Zajímavá kapitola spolupráce se otevřela po nezdařeném atentátu na Kwame Nkrumaha v srpnu 1962. Ghana požádala Československo o vyslání poradců z oblasti státní bezpečnosti, kteří by pomohli se zřízením bezpečnostní a kontrarozvědné služby. Nkrumah svou žádost zdůvodnil tím, že ČSSR jako malá země

9 Archiv Ministerstva zahraničních věcí (dále jen AMZV), f. TO-T 1960–1964, Ghana, k. 2, Návrh koncepce československé zahraniční politiky vůči Ghaně, 25. 10. 1962.

10 Vice viz KOURA, Jan – WATERS, Robert Anthony: “Africanos” versus “Africanitos” the Soviet-Czechoslovak Competition to Protect the Cuban Revolution. *The International History Review*, 2019.

11 NA, Archiv ÚV KSČ, f. Antonín Novotný, k. 99, Ghana, Vyslání poradců v oboru státní bezpečnosti do Ghany, 11. 9. 1962, s. 31.

12 Tamtéž, Požadavek prezidenta Ghany Nkrumaha na provedení pyrotechnické analýzy nevybuchlého granátu, 16. 3. 1963, s. 32.

zení třtinového cukrovaru, továrny na výrobu pneumatik, obuvi nebo hliníkových příborů. Po neklidném roce 1962 projevila Ghana zájem též o kontrakty v oblasti zbrojního průmyslu, Československo mělo pomoci s vybudováním zbrojního a muničního závodu. Realizaci většiny projektů však provázely problémy, protože ghanská strana, jak se ukázalo, často nebyla schopna zajistit výstavbu budov a potřebné infrastruktury pro připravované továrny. Například u kontraktu, který se původně týkal strojního zařízení cukrovaru, československý dodavatel obdržel dodatečnou žádost o vybudování celého závodu „na klíč“ a rovněž samotných třtinových plantáží. Praha se snažila vyjít požadavkům ghanské vlády vstříc a v duchu machiavelistického kréda „účel světi prostředky“ dokonce zvažovala spolupráci s kapitalistickými firmami. Důvodem tohoto počínání byly obavy ministerstva zahraničních věcí, že případný neúspěch kontraktů by ohrozil pověst Československa coby dodavatele investičních celků nejen v Ghaně, nýbrž i v ostatních zemích tropické Afriky.¹³ Navzdory snaze československé diplomatické mise v Akkře, zástupců PZO i nejvyšších představitelů režimu však výsledky uzavřených kontraktů nebyly příliš uspokojivé.

Již od počátku vědecko-technické spolupráce se Československo snažilo vysílat do Ghany své experty z oblasti národohospodářství, plánování, vzdělávání, průmyslu či zdravotnictví. Ghana prostřednictvím velvyslance Josefa Antoše žádala Prahu o desítky odborníků. Nejobvyklejší způsob výjezdu těchto lidí do států třetího světa byl prostřednictvím podniků zahraničního obchodu, zejména PZO Polytechna, který se na „vývoz expertů“ zaměřoval (např. v roce 1962

Ulice v Sekondi-Takoradi v roce 1961

Foto: Antonín Petlach

pracovalo v Ghaně šestnáct expertů Polytechny, většinou lékařů).¹⁴ Další cesta „ven“, pokud nepočítáme resortní ministerstva (hlavně ministerstvo zahraničních věcí a ministerstvo zahraničního obchodu) nebo zpravodajskou službu, vedla skrze agentury OSN.¹⁵ Zásadní problém, na který Polytechna v souvislosti s ghanskou poptávkou narážela, spočíval v nedostatku vhodných „kádřů“. Kamenem úrazu byla především špatná jazyková vybavenost. Například požadavek na více než 150 středoškolských učitelů z roku 1961 nebylo z těchto důvodů v silách příslušných resortů splnit.¹⁶ Dlouhodobě působící experti – šlo hlavně o lékaře – přijížděli do Ghany i se svými manželkami, případně dětmi. Sice zůstávali v pravidelném kontaktu s československým velvyslanectvím v Akkře, ale s ohledem na odlehlost některých působišť tento kontakt často nebyl nijak intenzivní a dotyční se těšili

značné volnosti. Na podzim 1963 dokonce došlo k emigraci jednoho československého lékaře pracujícího pro nemocnici v Sekondi-Takoradi. MUDr. Jan Foustka odešel i s manželkou za pomoci západoněmeckého vedoucího místní pobočky YMCA z Ghany přímo do Německé spolkové republiky, kde požádal o politický azyl. O svůj příběh se později podělil s posluchači Rádia Svobodná Evropa.¹⁷

Ghanská vláda dávala Polytechně finance na platy vysílaných expertů, v případě lékařů šlo o 180–300 liber šterlinků měsíčně. Českoslovenští lékaři na výplatní listině Polytechny však dostávali měsíční plat 135 liber šterlinků, zbytek zůstal podniku. Nebylo to nijak moc a někteří nebyli s výší své apanáže spokojeni, jako třeba MUDr. Chmel, který si dokonce stěžoval přímo prezidentu Nkrumahovi, když ho bezprostředně po neúspěšném atentátu v roce 1962 ošetřoval.¹⁸ Netřeba dodávat, že po-

13 Tamtéž, Opatření k realizaci dodávky investičních celků do Ghany, 5. 8. 1963, s. 35.

14 Tamtéž.

15 ZÍDEK, Petr: *Československo a francouzská Afrika 1948–1968*. Libri, Praha 2006, s. 34.

16 AMZV, f. TO-T 1960–64, Ghana, k. 2, Odborníci pro Ghanu, 20. 1. 1961.

17 Tamtéž, Dr. Jan Foustka – expert PZO Polytechna v Ghaně – zpráva, 11. 1. 1964.

18 Tamtéž, Technická pomoc Ghaně, 3. 9. 1962.

dobné situace působily lidem z MZV značné starosti.

Po celá šedesátá léta také probíhaly československo-ghanské studentské výměny spjaté hlavně s Universitou 17. listopadu, institucí vzniklou v Praze roku 1961. Tato vysoká škola měla, po vzoru moskevské University družby národů Patrice Lumumby a Herderova institutu při Universitě Karla Marxe v Lipsku, vzdělávat stipendisty ze zemí třetího světa a prohlubovat jejich znalosti marxismu-leninismu.¹⁹ V rámci rozvoje vědeckých styků mezi oběma zeměmi podnikli v roce 1962 prof. Oldřich Říha a vědecká aspirantka Elena Zubková z Filozofické fakulty University Karlovy zájezd do Ghany, zahrnující kromě návštěvy výzkumných institucí i několik přednášek. Do Ghany byli též vysláni českoslovenští filmoví odborníci a na Barrandov dorazila skupina ghanských praktikantů usilujících o získání kvalifikačních techniků, střihačů a operatérů. V červenci 1961 sehrálo ghanské národní fotbalové mužstvo tři vítězná přátelská utkání v Praze.²⁰ Vzájemné kontakty probíhaly i v jiných sportech, například lehké atletice.

Spolupráci ČSSR a Ghany do velké míry zmrazil státní převrat z února 1966, který odstavil od moci prosocialisticky orientovaného Kwame Nkrumah. Změna poměrů v Ghaně a příklon nové administrativy k Západu postupně přinesly výrazné ochlazení vztahů se všemi zeměmi „socialistického tábora“ včetně Československa, doprovázené hlubokým propadem vzájemného obchodu. Ghana přerušila styky s většinou socialistických států, její ambasády

zůstaly otevřené pouze v Moskvě, Praze a Bělehradě. Řada investic těchto zemí v Ghaně byla omezena či zcela zastavena. Ochlazení postihlo také kulturní a vědeckou oblast, což se projevilo například úbytkem nabídky a poptávky stipendijních míst pro ghanské studenty. Co se expertů týče, Ghanu museli opustit všichni sovětsští a čínští odborníci. Později museli ukončit činnost i poradci z NDR, experti z ostatních socialistických zemí mohli v Ghaně zůstat, některé státy jich dokonce mohli vyslat víc.²¹ V únoru následujícího roku ovšem bylo vypovězeno několik socialistických žurnalistů a diplomatů, mezi nimi i československý obchodní atašé.²²

Poslední výraznou kapitolou vzájemných vztahů napsanou v 60. letech se stal neúspěšný pokus československé rozvědky zvrátit politický vývoj v Ghaně prostřednictvím kontaktů s místní levicí. Přebat (akce „Alex“), do jehož čela rozvědky počítali s šéfredaktorem místního listu *Spark* Kofim Batsou (1931–1991), se ale ukázal být neuskutečnitelný. Batsa, s nímž rezidentura československé rozvědky v Akkrě navázala kontakty už roku 1963, patřil mezi pravověrné marxisty a příznivce Kwame Nkrumah. Zpočátku dodával kvalitní informace o vnitropolitické situaci v Ghaně. Následně kolem sebe začal formovat skupinu složenou z bývalých prominentů a několika armádních důstojníků, jejímž cílem se mělo stát svržení nového režimu. Postupně, když rozvědka Batsu tlačila k realizaci konkrétních úkolů, se však projevila jeho organizační nekompetentnost a také to, že v otázce

příprav převratu značně nadsazoval a vymýšlel si. Z těchto důvodů a též kvůli zájmu ghanské kontrarozvědky o jeho osobu nakonec byla celá akce „Alex“ odložena na neurčito.²³ Svou rezidenturu v Akkrě StB v roce 1971 uzavřela.²⁴ K „oteplení“ vztahů Prahy a Akkry došlo až po rozpadu východního bloku v průběhu 90. let.

Aktivita československého Hydroprojektu v Ghaně

V dubnu 1961 vyhlásil Kwame Nkrumah novou ekonomickou politiku, podle níž byl socialismus jedinou cestou ke zvýšení životní úrovně. Ambiciózních cílů jako zvýšit příjem dělníků a zemědělců, zabránit zvyšování cen životních potřeb, snížit nájemné nebo zajistit vzdělávání širokých vrstev obyvatelstva mělo být dosaženo skrze rozvoj těžkého průmyslu. To se ale nemohlo obejít bez masivního zvýšení produkce elektrické energie, a tak se úhelným kamenem Nkrumahových plánů stal i rozvoj vodních zdrojů a z něho vyplývající lepší využití hydropotenciálu země. Jednalo se v podstatě o program inspirovaný sovětským vzorem modernizace prostřednictvím velkoplošné industrializace.

Srdcem plánů se stala realizace hydroelektrické soustavy na nejmocnější ghanské řece Voltě, jejímž jádrem byla stavba přehrady Akosombo. Nkrumah tento projekt považoval za „největší sen a dítě svého programu“. Vnímal ho jako odrazový můstek k industrializaci celé země, nicméně si uvědomoval, že financování a zajištění technologie potřebné

19 Více o této instituci HOLEČKOVÁ, Marta Edith: *Příběh zapomenuté univerzity. Univerzita 17. listopadu (1961–1974) a její místo v československém vzdělávacím systému a společnosti*. FF UK, Praha 2019.

20 AMZV, f. TO-T 1960–64, Ghana, Informace o Ghaně, 28. 11. 1961.

21 Tamtéž, f. TO-T 1965–69, Ghana, Postavení socialistických zemí v Ghaně, 8. 12. 1967.

22 Tamtéž, Vypovězení sovět. a čs. občanů z Ghany, 14. 6. 1967.

23 *Archiv bezpečnostních složek* (dále jen ABS), f. Hlavní správa rozvědky SNB – Agenturní svazky (I.S-4), svazek reg. č. 45044, a. č. 12306, Kofi Batsa, krycí jméno „Lupa“.

24 Více o plánovaném převratu TELEPNEVA, Natalia: Saving Ghana's Revolution. The Demise of Kwame Nkrumah and the Evolution of Soviet Policy in Africa, 1966–1972. *Journal of Cold War Studies*, 2018, Vol. 20, No. 4 (Fall 2018), s. 4–25.

Hydroelektrárna přehrady Akosombo

Foto: eggi, CC BY-SA 3.0 de

k realizaci tak mohutného projektu jsou nad možností nově vzniklého státu.²⁵ Asi 50 % stavebních nákladů na stavbu přehrad Akosombo uhradily The International Bank for Reconstruction and Development of the World Bank, americké vládní agentury a Velká Británie. Zbytek (asi 98 milionů dolarů) pokryla ghanská vláda. Konstrukční práce probíhaly mezi lety 1961 a 1965.²⁶ Začátkem šedesátých let byla uzavřena ještě dohoda s Moskvou o vypracování plánů a konstrukci přehrad Bui na Černé Voltě, tento projekt však byl zahájen až o mnoho let později.²⁷

Československo se zajímalo o rozvoj vodních zdrojů Ghany prakticky již od navázání diplomatických vztahů. Toto téma se zdá být červenou nití procházející alespoň okrajově většinou oficiální komunikace obou

zemí. Během prvního rozhovoru prezidentů Novotného a Nkrumahy na XV. zasedání OSN hovořil ghanský představitel o nedostatku vlastních prostředků na industrializaci země. Zmínil se o obtížném vyjednávání úvěru u Světové banky na stavbu zmíněného klíčového vodního díla na Voltě. Bylo dohodnuto, že v případě nastavení nepřijatelných podmínek ze strany banky se Ghana obrátí na Československo, Novotný přislíbil všestrannou pomoc. Oba prezidentů v New Yorku také dohodli vyslání prvních československých expertů na stavbu přehrad. Během pobytu oficiální parlamentní delegace Ghanské republiky v ČSSR v září 1960 i prezidenta Nkrumahy v létě následujícího roku se v programu návštěvy ne náhodou objevila exkurze na téměř dokončenou přehradu Orlík. Dílo za-

členěné do kaskády dalších přehrad na Vltavě mělo sloužit nejen k výrobě elektrické energie, nýbrž i pro zavodňování a regulaci toku. Jeho víceúčelovost korelovala s požadavky ghanské administrativy na podobná díla. Vedoucí parlamentní delegace označil tuto návštěvu s demonstrací československého inženýrství za „velmi užitečný zájezd“ s ohledem na výstavbu vlastního díla na Voltě.²⁸

Nkrumah během pražských rozhovorů s Novotným v červenci 1961 explicitně zmínil problém výroby elektřiny v souvislosti s industrializací Ghany. Stejně jako při předchozím jednání se Sověty v Moskvě ponechal stranou přehradu na Voltě, v jejíž stavbě se již angažovala americká Kaiser Company a další koncerny, předložil však námět na pomoc ze strany Československa při výstavbě

25 GOCKING, Roger S.: *The History of Ghana*. Greenwood Press, London 2005, s. 118.

26 Tamtéž, s. 119; NKURMAH, Kwame: *Africa Must Unite*. Frederick A. Praeger, New York 1963, s. 114-117.

27 GOCKING, Roger S.: *The History of Ghana*, s. 116.

28 NA, Archiv ÚV KSČ, f. Antonín Novotný, k. 99, Ghana, Pobyt oficiální parlamentní delegace Ghany v ČSSR ve dnech 15.-21. 9. 1960, s. 20.

malých přehrad a elektráren, pro něž v zemi panovaly příhodné podmínky. Před jejich dohotovením by navíc Ghana od Československa odebrala generátory na výrobu elektrického proudu, které by po dokončení vodních děl posloužily v odlehlějších oblastech na venkově. Podle Nkrumahy mělo patnáct plánovaných malých přehrad s elektrárnami spolu s přehradou na Voltě a dalším dílem, které by mohl postavit Sovětský svaz (nejspíš přehradu Bui na Černé Voltě), vyrobit zhruba dva miliony kW elektrického proudu, což představovalo solidní základ pro úspěšnou industrializaci. Ještě v rámci prezidentské schůzky Novotný navrhl okamžité vyslání skupiny specialistů k hydroenergetickému průzkumu a vytipování vhodných lokalit pro budoucí přehrady. Nkrumah souhlasil a vydal pokyn k vystavení povolení pro dvanáct expertů připravených odcestovat do Ghany.²⁹ Tou dobou již nicméně malá skupina československých vodohospodářských odborníků v Ghaně asi měsíc působila.

O jakou skupinu šlo a co bylo jejím úkolem? Kontrakt se uskutečnil pod záštitou PZO Technoexport, který uzavřel hospodářskou smlouvu se Státním ústavem projektování vo-

Ghanský prezident Kwame Nkrumah obhlíží během státní návštěvy ČSSR stavbu vodního díla Orlík, 1961
Foto: ČTK / Viktor Lomoz

dohospodářských staveb – Hydroprojektem. Součástí smlouvy bylo i poskytnutí skupiny odborníků Hydroprojektu a jejich vyslání do Ghany na několik měsíců. Zde měli provést komplexní hydroenergetický průzkum hlavních řek jihozápadní Ghany s návrhy na jejich co nejeko-

nomičtější využití. Dále šlo ve spolupráci s místní administrativou o předběžné odsouhlasení míst pro výstavbu vodních elektrocentrál, jejichž strojní zařízení měl později dodat Technoexport.³⁰

Ghana nebyla jedinou zahraniční misí Hydroprojektu. Během studené

Vizualizace přehrad a hydroelektráren Hemang a Tanoso

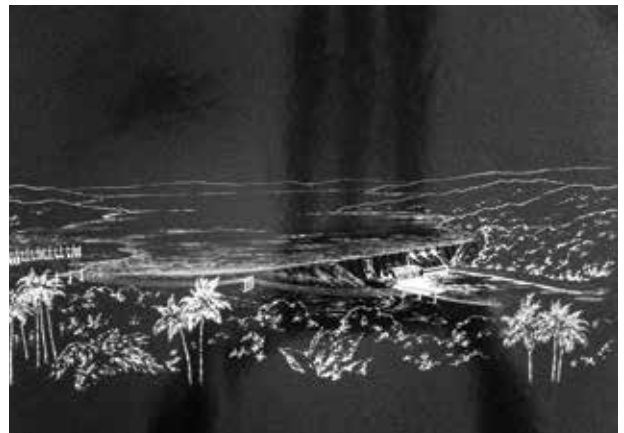

Foto: archiv společnosti SWECO Hydroprojekt, a. s.

²⁹ Tamtéž, srpen 1960 (blíže nedotváno), s. 25.

³⁰ Archiv Ing. Antonína Petlacha, Instrukční blok na cestu do Ghany, Dopis od ředitele Hydroprojektu z 27. 6. 1961.

Jaroslav Veverka s ghanskými pomocníky a Antonín Petlach mezi místními během terénních výjezdů

Foto: archiv Antonína Petlacha

války se českoslovenští experti z výplatní listiny tohoto podniku zapojili do vládních projektů rozvoje vodních zdrojů v Bulharsku, Rumunsku, Polsku, NDR, Brazílii, Peru, Iráku, Jemenu, Číně, Kambodži, Cejlonu, Laosu, Tanzanii a mnoha dalších zemích.³¹

První skupina ve složení Ing. René Sameš - vedoucí skupiny, expert na výstavbu přehrad, Ing. Antonín Petlach - expert na hydroenergetické strojní zařízení a Ing. Jaroslav Veverka - odborník v oblasti slévárny odletěla z Prahy-Ruzyně do ghanské Akkry již 28. června 1961 večer.³² Skupinu později nakrátko posílil geodet. Českoslovenští experti se přímo nepodíleli na rozvoji řeky Volty - nejmohutnějším vodohospodářském projektu, který tou dobou na území Ghanské republiky probíhal. Jak již bylo zmíněno, pracovali v jihozápadní Ghaně, v provinciích s významnými zásobami nerostných surovin a rozsáhlými kakaovými plantážemi. Tyto provincie produkovaly asi 80 % veškerého ghanského exportu a nedostatek elektrického proudu značně brzdil jejich rozvoj. Pro dokreslení situace: pouze dvě největší města, Takoradi a Kumasi, která plnila úlohu regionálních center, byla elektrifikována. Celoroční produkce elektrické energie činila asi 22,7 kWh na jednoho obyvatele (45 % spotřebovaly domácnosti, 55 % průmysl). Toto číslo dokládá nízkou spotřebu i produkci. Lokální spotřeba byla často pokrývána dieselovými agregáty závislými na dovozu paliva ze zahraničí.³³ Experti doporučili výstavbu deseti nových vodních elektráren. Šlo o díla Mehami a Nsuaem na řece Ankobře, Hemang a Ewisem na významné řece Pra, dále o elektrárny

Dunkwa, Kotokuom a Adaboi na řece Offin a o Tanoso, Jomuro a Sedukrom, díla, která měla tvořit kaskádu na řece Tano. Realizace těchto projektů měla přinést řešení špatné energetické situace regionu. Přednost měly oblasti či hustě zalidněná místa, kde se počítalo s rozvojem průmyslu nebo

těžby, elektrifikace periferií měla přijít na řadu až později.

Podle výpočtů československých inženýrů mělo například spuštění prvních pěti elektráren přinést každoroční úsporu ve výši téměř čtyř milionů liber jen díky snížení nákladů na palivo do „žíznivých“

31 HOLOUBEK, Josef: 20 let Hydroprojektu. *Vodní hospodářství*, 1972, roč. 22, č. 3, s. 53.

32 Deník Ing. Antonína Petlacha, zápis z 28. 6. 1961.

33 SAMEŠ, René: Vodohospodářský průzkum v Ghaně. *Vodní hospodářství*, 1963, roč. 13, č. 2, 1963, s. 63-64.

Vedoucí skupiny československých expertů Ing. René Sameš podává zprávu o činnosti ghanskému ministru průmyslu Eduseiovi

Repr: Daily Graphic, 3. 12. 1961

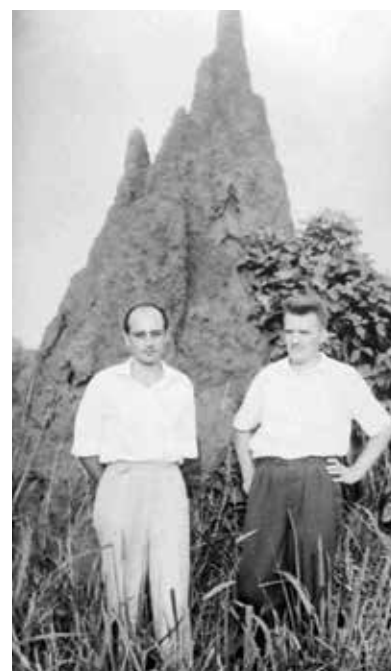
agregátů. Další kalkulace pak ukazovaly, že spuštění elektráren Ewisem a Hemang by mohlo zvýšit stabilitu energetické sítě, a tak každoročně ušetřit asi 80 tisíc liber.³⁴ Ačkoliv hlavní účel plánovaných vodních děl měl být hydroenergetický, počítalo se zároveň, že úpravy na řece Tano značně zlepší její plavební podmínky a umožní zavlažení asi 12 tisíc akrů kvalitní půdy vhodné pro zemědělství. Přehrada Hemang měla sloužit i jako zdroj pitné vody pro města Sekondi-Takoradi a Cape Coast a zavlažit 26 tisíc akrů půdy.³⁵ V popsaném případě lze každopádně hovořit o širším konceptu rozvoje vodních zdrojů, který měl mít dopad na více sektorů.

Během svého působení naráželi českoslovenští experti na řadu kom-

plicací. Samotný průzkum mnohdy špatně dostupných oblastí představoval výzvu. Experti ze své základny ve městě Takoradi pravidelně vyjížděli do terénu, kde se střetávali s pro Evropany velmi odlišnou kulturou. Antonín Petlach ve svých vzpomínkách zmiňuje, jak museli průzkum přizpůsobit místnímu animistickému kultu. Domorodci věřili v existenci duchů, jimž říkali „žu-žu“. Ti přebývali v různých předmětech či místech, kde je nebylo radno rušit. Při jednom měření říčního profilu tak bylo možno pracovat jen v úterý, protože jiné dny byla řeka pod vládou žu-žu. Jindy zase průzkumníci museli s ohledem na místní obyvatelstvo zvolit delší cestu, aby se vyhnuli duchy ovládanému místu.³⁶ Další obtíže měly méně ezoterický důvod. V rámci konkurenčního boje se v 60. letech projevovaly ze strany odborníků USA snahy ztěžovat práci československých expertů na plánovaných vodních dílech. Američané měli pomoci úplatků ghanským úředníkům usilovat o to, aby byla strojírenská zařízení a celky československé proveniencí odmítnuty.³⁷ Nicméně pozornost USA byla upřena spíše k projektu na řece Voltě, v němž se přímo angažovali američtí kontraktori.

Navzdory několika technickým misím československých expertů, které se uskutečnily v letech 1961–1966 a přinesly své ovoce v podobě posudků předaných ghanským autoritám, skončila většina projektů jen na papíře. Žádná vodní díla na řekách Offin, Pra či Tano v lokalitách, které odborníci z Hydroprojektu vytipovali, nebyla nikdy realizována.

Ghana má v současnosti pouze deset velkých přehrad (tj. takových, které jsou alespoň 15 m vysoké), což je pro srovnání více než patnáctkrát méně než v České republice.³⁸ Většina těchto děl byla realizována až v 70. či 80. letech, kdy už českoslovenští odborníci z důvodů změny politického klimatu v Ghaně nepůsobili. I tak ale zůstávají aktivity Československa v oblasti rozvoje ghanského vodohospodářství během éry prezidenta Nkrumaha cenným příkladem „technopolitiky“ malého státu východního bloku a cirkulace expertního vědění v období studené války.³⁹

Českoslovenští experti René Sameš a Antonín Petlach u termiště, 1961

Foto: Antonín Petlach

34 Tamtéž, s. 65.

35 SAMEŠ, René: Vodní díla Hemang a Tanoso. *Vodní hospodářství*, 1968, roč. 18, č. 11, s. 487.

36 PETLACH, Antonín: Vzpomínky blanenského rodáka na půlroční působení v Ghaně v roce 1961 v rámci československé komplexní skupiny techniků pro hydroenergetický průzkum. In: *Sborník Muzea Blansko*. Muzeum Blansko, Blansko 2006, s. 101–108, konkrétně s. 104.

37 ABS, sb. Svazky tajných spolupracovníků (TS), svazek a. č. 630407, René Sameš – krycí jméno „Zdeněk Veselý“.

38 International Commission on Large Dams, World Register of Dams, údaje zprostředkoval Dr. Milan Zukal z ČVUT.

39 Technopolitika je myšlena strategie spočívající v plánování, používání či poskytování technologií, v tomto případě vodohospodářských, k dosažení politických cílů. HECHT, Gabrielle: *Entangled Geographies, Empire and Technopolitics in the Global Cold War*. Cambridge University Press Cambridge, 2011, s. 43.